

NEWS**OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES**

ISSN 2224-5294

Volume 6, Number 305 (2016), 199 – 201

УДК 818.992 71

NATIONAL PROSE – ABOUT RESEARCH OF PLAYFUL STORIES**Танауова З.Т., Sandybayeva A.D., Shaykhystamova M.B.**MKTU of H.A.Yasavi
83_malika@mail.ru**Keywords:** B. Kenzhebayula, Tympi, ridiculous stories, genre, folklore, jokes, Latif, joke, national prose.

Abstract. The essence of national prose from the point of view of a poznavatelnost though is a little investigated, it would be wrong to note that, the present generation completely knows types of genres in the Kazakh folklore. Among national legends the examples of playful stories created on the basis of resourcefulness, a hvatkost and a shustrota are never forgotten as M. Auyezov they noted namnogy years remain unforgettable.

In article research of playful stories which are one of branches of our spiritual treasure is shortly described.

ӘОЖ 818.992 71

ХАЛЫҚ ПРОЗАСЫ – КҮЛДІРГІ ӘҢГІМЕЛЕРДІҢ ЗЕРТТЕЛУИ ЖАЙЫНАН**Танауова Ж.Т., Сандыбаева А.Д., Шайхистамова М. Б.**Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ
83_malika@mail.ru

Кілт сөздер: Б.Кенжебайұлы, Тымпи, күлдіргі әңгімелер, жанр, фольклор, әзіл-қалжың, ләтифа, мәзек, шота, анекдот, халық прозасы.

Түйіндеме. Халық прозасының күш-куаты танымдың жағынан біршама зерттелгенімен, қазақ фольклорындағы жанр түрлерін бүтінгі ұрпақ түс-түгел біліп болды десек, дұрыс болмас еді. Тапқырлыққа, жүйріктік пен шашшандыққа құрылған күлкілі мысал әңгімелердің ел ішінде ешуақытта ескірмей, ұзак жылдар бойында ұмытылмайтын әңгіме болып келгенін М.Әуезов көрегендікпен айтқан болатын. Ауыз әдебиетінің ішінде өзіндік бітімімен көрінетін күлдіргі әңгімелердің поэтикасы, құрылымдық жүйесі, жанрлық бітімі, көркемдік ерекшеліктері халқымыздың жалпы қара сөз үлгілерімен, оның ішінде әңгіме жанрымен тұтас бірлікте көрінеді. Соңдықтан да ауызша әңгіменің табиғатын тұтастай қарастыратын ғылыми еңбектердің жетістіктерін қаперге ала отырып, күлдіргі әңгімелерді тұтас ауызша фольклорлық дәстүрдің бір тармағы ретінде қарастыру ғылыми жағынан тиімді болмак.

Макалада рухани құнды қазынамыздың бір саласы болып табылатын күлдіргі әңгімелердің зерттелу жайына қысқаша шолу жасалған.

«...Өткеннің озығымен өрелесу кімнің де басты міндеті. Онсыз ілгерілеу жок... бүтінгі күні шешімін табуы тиіс қандай да бір мәселеде алдымен еткен тарих тәжірибесіне табан тіреудің терең ғылыми негізdemесі болуы керек» [1, 4]. Бұрын зерттелгенімен ғылымның соңғы жетістіктеріне орай қайта зерттеуді қажетсінетін мәселелердің туындалған отыруы занды құбылыс. Бұл күлдіргі әңгімелерге де қатысты. Күлдіргі әңгімелер қоғам дамуына байланысты, сондай-ақ оны айтуышлардың шығармашылықпен орындау нәтижесінде, оны туындаушылардың қалай қабылдауына байланысты түрлі өзгерістерге ұшырай отырып, заман талабына орай жаңа өмірге сай айтылып келеді. Яғни фольклордың басқа жанрларына қарағанда күлдіргі әңгімелер ете өміршен. Олар әр кезеңде, әр дәүірде туып отырады және қунделікті өмірімізде пайда болып жатады.

Уақыт еткен сайын фольклордың жеке туындылары ғана емес, тұтас жанрлары да эволюцияны бастап кешіреді, бірі жаналанса, екіншісі ескіреді, енді үшінші біреуі тыңдан пайда болады. Кейір жанрлардың қызметі, әсер, ықпалы көмексліненеді. Осындағ құбылыстардың тарихи болмыспен байланыстылық дәрежесін айырып тану – бүтінгі зерттеушілердің алдында тұрған міндеттердің бірі. Ғылымның үнемі дамуы, жетілуі оның теориялық деңгейіне байланысты.

Қазақ ауыз әдебиетінің үлгілерін ел арасынан жинақтап, жариялау ісімен айналысып, басқа халықтардың тіліне аударған XIX ғасырдағы Еуропа ғалымдары мен саяхатшыларының еңбектерін қарап отырсаңыз күлдіргі әңгімелер де қалыс қалмаған. XIX ғ. бас кезеңінен бастап, қазақ фольклорын жинақтау, жариялау және зерттеу ісі жедел қолға алынғаны мәлім.

Осы кезеңдерде құлдіргі әңгімелер де елеусіз қалмай, көптеген ғалымдар жинақтау, жариялау ісімен қоса, бағалы пікірлер қалдырыды.

Қазақ фольклористикасында құлдіргі әңгіме (анекdot) жанрын зерттеу ісі Бейсембай Кенжебайұлынан, яғни қырқыншы жылдары «Тымпиға» жазған алғы сөзінен басталғаны айтылады [2].

Филология ғылымдарының докторы, профессор Құлбек Ергебектің айтуынша, қазақтың аса көрнекті әдебиетші ғалымы, сыншы, аудармашы Б.Кенжебайұлы жиырмасыншы жылдары Мәскеуде Шығыс еңбекшілерінің коммунистік университетінде оқып жүрген кезінде М.Жұмабаев, Н.Төреқұловпен жақсы арапасқан. Қоғам және мемлекет қайраткері Нәзір Төреқұлов Шығыс еңбекшілерінің коммунистік университетінде оқып жүрген жастарға тапсырма береді екен. Нәзір Төреқұловтың сол тапсырмасын аманат тұтып, бар өмірін сарп етіп, атқарып кетуге тырысқан Б.Кенжебайұлы бұл іске сол жиырмасыншы жылдардан бастап кіріспі, ауыз әдебиеті үлгілерін жинау, жүйелеу, зерттеумен айналысты. Мәскеуден Қызылордаға келіп, ағымдағы түрлі баспасөзде әр түрлі қызметтерде істеген кездерінде естіген усойқы әзіл, қалжың әңгімелерді қойын кітабына түсіріп отырған. Соғыс жылдарында Мәскеуден Алматыға оралып, түпкілікті қоныс аударып, «Қазақтың Мемлекеттік біріккен баспасында» бас редактор болып қызмет атқарған сәтте жиган, терген әңгімелерінің бір шоғырын ірікте, сұрыптаپ «Тымпи» деген атпен кітап етіп шығарған.

«Тымпый» - «Мектеп кітапханасы» бойынша «Қазақтың біріккен мемлекет баспасынан» 1945 жылы жарық көрген. «Анекdot», «Әңгімелер», «Қысқа әңгімелер», «Қожанасырдың әңгімелері» - аталағын төрт тарауға жүйеленіп берілген.

Бұдан соң да «Қазақтың құлдіргі-сықақ әңгімелері» (1963), «Көніл ашар» (1971) «Тымпи» (1981) деген атпен әр кез-әр кез кітап болып жарық көрген. «Бір айта кететін нәрсе, Бейсембай Кенжебайұлының осы енбектерінің қай-қайсысы да орынсыз қысқартылып, халық қазынасы ортайып жарық көріп жататын. Бұл бағытта жарық көрген соңғы кітабы «Тымпиды» бір ағайын сұрап алтып, өзі құрастырып жүрген аныз, әңгімелер кітабына ғалым атын атамай дәйексіздендіріп, өз атынан енгізіп жібергеніне де куә болдық» [2, 5], – деп екінші білдіреді ғалым Қ.Ергебек.

Б.Кенжебайұлы тек қазақтың ғана құлдіргі әңгімелерін жинаумен шектелген жок, жүрген жерінде басқа да түрік халықтарының әзіл, қалжың әңгімелерін жинауды мақсат тұтты. Ғалымның жиган дүниелері республикалық, облыстық баспасөз бетінде жарияланып тұрды.

Құлдіргі әңгімелер халық әзілі ретінде фольклорда өмір сүрген, жаратылышы ауызша шығарыла тұра хатқа түсіп, бүгінгі әдебиетпен біте қайнаса өмір сүріп келе жатқан шағын жанр үлгісі - халықтың бай рухани қазынасы. Қоғам бойындағы дерпті әзілмен ажуалайтын астарлы, ызалы, қекті құлкіге дейін жетіп жатқан әзіл әңгімелер халыққа қашан да керек. Ғалым Қ.Ергебектің жазуынша, «шағын жанрдың дерексізденбеуі, жойылып кетпеуі үшін курескен ғалым бұл тараптағы тапсырмаларын Қазақстанның әр шалғайындағы, тіпті шет елдердегі шәкірттеріне де жазады. Ойы, мақсаты түсінікті. Уақыт ете береді. Үрпақ алмасады. Ұлттар бір-біріне сініседі. Тіл құнары жойылады. Бұл – қауіп» [2, 8].

Ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор Б.Кенжебайұлының құні бүгінге дейін халық иғілігіне жетпей жатқан, әлі жете зерттелмеген енбектері бар екенін шәкірті профессор Қ.Ергебек әрдайым айтып отырады. Ол бүкіл саналы ғұмырын ұрпағының болашағына арнады, ғылымның барлық саласына езіндік қолтанбасын қалдырыды.

Профессор Бейсембай Кенжебайұлы жиган қазына-байлық мол. Жанрлық құрамы күрделі әрі сан алуан казақ фольклорының бір саласы құлдіргі әңгімелерде халықтың арман-тілегі, мақсаты, өнегелі өмір шындығының болмысы, қайғы-қасіреті, қуанышы, жалпы алғанда құнделікті тұрмыс-тіршілігі тұтас қамтылады. Құлдіргі әңгімелердің өмір үшін курестегі пәрменділігі сол – анқау елді алдап-арбап құнелткендердің көпшілік алдында ынғайсыз жағдайға ұшырауы. Тапқырлыққа, жүйріктік пен шапшандыққа құрылған құлкілі мысал әңгімелердің ел ішінде ешуакытта ескірмей, ұзак жылдар бойында ұмытылмайтын әңгіме болып келгенін М.Әуезов көрсөндікпен айтқан болатын.

Қазақтың құлдіргі әңгімелерін жинауда Б.Кенжебайұлының шәкірті филология ғылымдарының докторы, профессор Қ.Саттаровтың фольклор экспедициялары ауыз толтырып айтартықтай мол мұра жинады. Олар Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясы М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының қолжазбалар және мұрағаттау бөлімінің қорындағы жинақтарға енгізілген.

Құлдіргі әңгімелерді жинау мен жариялаудағы М.О.Әуезов [3], Ә.Диваев [4], Б.Кенжебайұлы, Ә.Тұрманжанов, Н.Төреқұлов [5], К.Сейдеханов [6], Б.Адамбаев [7], Т.Әбдірахманов [8], А.Бейсенғалиева [9], Қ.Саттаров [10] тағы басқалардың енбектері ұшан-теніз.

Құлдіргі әңгімелерде кездесстін Қожанасыр мен Алдаркесе қазақ ауыз әдебиетінде ғана емес, бүкіл Шығыс және түрік халықтарының фольклорына ортақ кейіпкерлер дәрежесіне көтерілген. Қазақ фольклорында Алдаркесе, Қожанасыр, өзбек ауыз әдебиетіндегі Афанди, Хожа Насриддин, түркімен фольклорында Кеминә мен Мирали, ал ұйғыр ауыз әдебиетіндегі Салый Чаккан мен молла Зайдин, түрікте Бекташ, қыргызда Шәршен, карақалпакта Өмірбек сияқты құлдіргі кейіпкерлер бірін-бірі толықтырып отыратын образдар. Түрік ғалымы Женикоғлу Г.Т. (Cenikoğlu G.T.) өзінің «Түрік дүниесіндегі Насреддин Қожа хикаялары» зерттеуінде Б.Кенжебайұлының «Тымпи» енбегін атап көрсетеді [11, 8].

Күлкіге женіл-желпі нөрссе ретінде қарамау керек. Өйткені күлкіде зор қоғамдық сипат, әлеуметтік сыр бар. Қоғамда орын алып жатқан әрқандай кеселді кедергілердің барлығын күлкі наизасымен түреп, айдай әлемге әшкере етуге болады.

Әр халық ұлттық тіл ерекшелігіне қарай күлдіргі әңгімелерді әр түрлі атайды. Мысалы өзбектер мен ұйғырлар оны ләтифалар, татарлар мәзек, түрікпендер шота сез дейді. «Орыс тілінде «анекdot» «байка» деген жүргеніміз де, сайып келгенде, осы күлдіргі әзіл әңгімелер деген түсінікті береді ... Дүние жүзіндегі басқа да елдердің күлдіргі әзіл әңгімелері орыс тілінде «анекдоты» деген атпен шығарылып жүр. Ал «анекдот» деген сездін өзінің теркініне үнілсең, ол грекше – жарияланбаған, ауызша тараған деген ұғымды білдіреді» [9] екен.

Күлдіргі әңгімелердің басты ерекшелігі – қоғамда орын алған кемшиліктерді, адамдардың жағымсыз қылыштарын әшкерелеп, тапқыр да ақылды сез тауып мойынду туында. Бұл әңгімелер халықтың мақсаты мен мұддесін, ансары мен арманын, өнегелі шындықтың болмысын, қайғы-қасіретін, ренішін, қуанышын, мұнды мен тілегін, әділет жолындағы құнделікті тұрмыс-тіршілігін тұтастай қамтып отырады. Күлдіргі әңгімелердің идеялық мазмұнның өткірлігі – көп мағыналы сездерді саралап, ұсталықпен өз орнында қолдана білу, тұтқылдан тапқырлық таныту, әсем өрнекті сез айту – күлкінің негізгі әдісі. Үрпактан ұтпаққа мирас болып, бүтінгі күнге дейін жетіп келген, тек өмір шындығына негізделген, өзегінде, тамырында адамға деген мейірім, шапағат идеялары жатқан, күлдіріп отырып кемшилікті жоятын, күлдіріп отырып рухани тазалық, ізглікке бастайтын шуақты күлкінің өмірі ұзақ болатыны сондықтан.

ӘДЕБИЕТТЕР

- [1] Ибраев III. Түркологияның қазіргі заманғы даму тенденциялары // Түркология журналы, № 5. Қыркүйек-қазан, – Түркістан, 2004.
- [2] Кенжебайұлы Б. Тымпи. Алғы сезін жазған Қ.Ергөбек. – Түркістан: Тұран, 2004, 229 б.
- [3] Әуезов М. Ертегілер. Кітапта: Қазақ әдебиетінің тарихы. I том, 1-кітап, – Алматы: Ғылым, 1960. –252 б.
- [4] Диавеев Ә. Этнографические материалы. Сборник материалов для статистики Сыр-Даринской области, вып. I–XV, 1891–1915.
- [5] Кенжебаев Б., Тұрманжанов Ә., Төреқулов Н. Қазақтың күлдіргі съқақ әңгімелері. – Алматы: 1963.
- [6] К.Сейдеханов. Өлтөн қазан. – Алматы: Жазушы, 1987.
- [7] Ел аузынан. Құрастыргандар: Б.Адамбаев., Жарқынбекова Т. – Алматы, 1989. – 368-б.
- [8] Қожанасыр хикаялары. Кіріспе сезін жазған Т.Әбдірахменов. – Алматы: Жазушы, 1977.
- [9] Сөз тапқанға қолқа жок. Құрастырган А.Бейсенғалиева. – Алматы: Жазушы, 1988. – 607 б.
- [10] Күлдіргі әңгімелер. Жинал, құрастырып, алғы сезін, түсініктерін жазған проф. Қ.Саттаров. – Алматы: Жазушы, 1987. 319 бет.
- [11] Cenikoğlu G.T. Türk dünyasında Nasreddin Hoca fıkraları // Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs, - Eskişehir, 2014.

REFERENCES

- [1]. S. Ibraev. Trilogien modern trends of development // journal of Turkic studies, No. 5. September-October – Turkestan, 2004.
- [2]. B Kengebaeva. Time. The introduction to the book is written. Erhoben. – Turkestan: Turan, 2004, p. 229.
- [3]. M. Auezov. Tales. In the book: the history of Kazakh literature. Volume i, book 1, Moscow: Nauka, 1960. -252 p.
- [4]. A. Divayev. Ethnographic materials. The collection of materials for statistics of Syr-Darinskii region, vol. I-XV, 1891-1915.
- [5]. B. Kenzhebayev, Tumanjana W., N Torekulova. In the city of amusing stories. – M.: 1963.
- [6]. K. Sadyhanov. The fallen of October. – Almaty: Zhazushy, 1987.
- [7]. From the mouth of the people. Compiled By: B. Adambayev., T. Jarimbetov. – Almaty, 1989. – 368 p
- [8]. KVN for teachers. T introduction the word wrote. Balahonov. – Almaty: Zhazushy, 1977.
- [9]. Infringements it is not revealed. And The Compiler. Bisengaliyev. – Almaty: Zhazushy, 1988. – 607 p.
- [10]. Humorous stories. To collect, compile, opening remarks by prof wrote submissions. G. Sattarov. – Almaty: Zhazushy, 1987. Page 319.
- [11]. Nasreddin Hoca fıkraları dünyasında book of enormities] Imam Dhahabi Cenikoğlu T. G. // Dunyasi Bilgeler Zirvesi book of enormities] Imam Dhahabi: Sultanları Buluşması Gönü. From 26 To 28 Mayis, - Istanbul, 2014.

НАРОДНАЯ ПРОЗА – О ИССЛЕДОВАНИИ ШУТЛИВЫХ РАССКАЗОВ

Танауова Ж.Т., Сандыбаева А.Д., Шайхыстамова М.Б.

МКТУ им. Х.А.Ясави

83_malika@mail.ru

Ключевые слова: Б.Кенжебайұлы, Тымпи, смешные рассказы, жанр, фольклор, шутки, лягифа, анекдот, народная проза.

Аннотация. Сущность народной прозы с точки зрения познавательности хоть и немного исследованна, было бы неправильно отметить что, нынешнее поколение полностью знает виды жанров в казахском фольклоре. Среди народных сказаний примеры шутливых рассказов созданные на основе находчивости, хваткости и шустроты никогда не забываются, как отметил М.Аузев они намногие годы остаются незабываемыми.

В статье коротко описано исследование шутливых рассказов которые являются одной из отраслей нашего духовного сокровища.

ТАНАУОВА ЖУПАР ТАЖИКУЛҚЫЗЫ, МКТУ им. Х.А.Ясави, НИИ Туркологии
САНДЫБАЕВА АКМАРАЛ Даировна, МКТУ им. Х.А.Ясави, к.и.н., доцент,

ШАЙХЫСТАМОВА МАЛИКА БЕРДИБАЙҚЫЗЫ, МКТУ им. Х.А.Ясави, PhD докторант

Поступила 21.01.2016 г.